

ЛИЧНОСТ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ
ИДЕНТИТЕТ, ХЕТЕРОНОМИЈА И НАСИЉЕ
СЛУЧАЈ
КОСОВО И МЕТОХИЈА

ЛИЧНОСТ

у савременом свету

ИДЕНТИТЕТ, ХЕТЕРОНОМИЈА И НАСИЉЕ

СЛУЧАЈ

КОСОВО И МЕТОХИЈА

Тематски зборник научних радова од међународног значаја

ЛИЧНОСТ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ
– ИДЕНТИТЕТ, ХЕТЕРОНОМИЈА И НАСИЉЕ
– СЛУЧАЈ КОСОВО И МЕТОХИЈА

ЛИЧНОСТ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ – ИДЕНТИТЕТ, ХЕТЕРОНОМИЈА И НАСИЉЕ
– СЛУЧАЈ КОСОВО И МЕТОХИЈА

(Тематски зборник научних радова од међународног значаја)

Издавач

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Академија за националну безбедност, Београд
КФУ В. И. Вернадски, Симферопол, Руска Федерација

За издавача

Др Марија Јефтимјевић Михајловић

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Др Марија Јефтимјевић Михајловић

Заменик главни и одговорни уредника издавачке делатности

Проф. др Драган Симеуновић, академик

Уредили и приредили

Др Ивана Раловић, научни сарадник
Др Соња Шљивић, научни сарадник

Научни савети публикације

Др Марија Јефтимјевић Михајловић, виши научни сарадник,
Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Проф. др Драган Симеуновић, редовни професор,
Академија за националну безбедност, Београд
Др Јасмина Ахметагић, научни саветник,
Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Весна Зарковић, научни саветник,
Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Др Предраг Терзић, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд
Проф. др Јурченко Сергеј Васиљевич, КФУ В. И. Вернадски,
Симферопол, Руска Федерација
Проф. др Татјана Александровна Сењушкина, КФУ В. И. Вернадски,
Симферопол, Руска Федерација

Лектура и коректура

Муниба Дрековић, др Тамара Љујић, Зорана Тупић,
Урош Ђурковић, Јована Јовановић и Маша Петровић

Превод на енглески језик

Ана Микша

Компјутерска обрада

Миодраг Панић

Дизајн корице

Сенка Влаховић

Штампа

Graficolor DOO, Краљево

Фотографија на корици

Јован Стојан, Црква Светог Илије у Подујеву, Косово и Метохија, Србија

Тираж 150

ISBN 978-86-82736-15-8

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Академија за националну безбедност, Београд
КФУ В. И. Вернадски, Симферопол, Руска Федерација

Тематски зборник научних радова
од међународног значаја

**ЛИЧНОСТ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ
– ИДЕНТИТЕТ, ХЕТЕРОНОМИЈА И НАСИЉЕ
– СЛУЧАЈ КОСОВО И МЕТОХИЈА**

Лепосавић, 2025.

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ	15–18
------------------	-------

ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА

Драган М. Симеуновић, <i>Косовски миг као гео и чувар српској духовној идентитету</i>	21
Гидеон М. Грајф, Никола А. Марковић, <i>Анџе Павелић као археолошки истраживач: личности, хетерономија и механизми идеолошкој насиља</i>	35
Алексиос П. Панагопулос, <i>Дефиниција казне у закону и криза правне идентитету: "Nullum crimen, nulla poena sine lege"</i>	49
Јасмина М. Ахметагић, <i>Појам личности и феномен религиозности на примеру „Оца Сергија“ А. Н. Толстоја</i>	67

ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Наташа М. Сарафова, <i>Ауторов естетски одјек и сенка насиља: лик Оскара Вајлда у огразу хомосексуалног романа Слика Доријана Греја</i>	83
Али Калил, <i>Беневољентна снага: како образовање доприноси националном исцељењу у време кризе</i>	99
Ана М. Мумовић, <i>Православна духовност и/или етика и естетика хришћана о Светојољу (Прилози тумачењу поезије и етике Александра Деспиновића)</i>	113
Ивана М. Раловић, <i>Хандке као оледало историјских (не)прилика</i>	131
Соња Р. Шљивић, <i>Уста пуна земље: о границама солидарности и друштва</i>	149
Тамара М. Љујић, <i>Личности као бојно поље: интернализација логора у драмама Ђорђа Лебовића</i>	171
Зорана З. Ђупић, <i>„Космет – чувари и сецесионисти“ – границе језичкој и идентитетској припадности друштва у делу Двадесет српских подела Душана Ковачевића</i>	187

- Урош З. Ђурковић, Промени ти наслов, Аларм и Свакодневно
убијање живота: *ѝрилоѝ проучавању савремене срѝске
ѝоезије на Косову и Меѝохији* 203
- Јована С. Јовановић, Дијалекѝолошка исѝраживања
као оѝледало иденѝиѝеѝа – Синѝаксичка проучавања
доњосиѝничких ѝовора 219
- Маша Љ. Петровић, Насилничке личности као ѝавни јунаци
*ѝрозних осѝварења у Антологији српске прозе
Косова и Метохије 1945–2000* 239

ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА

- Срђан М. Перишић, Биоѝолиѝичко друшѝво конѝроле
и ѝосѝиндивидуа 257
- Предраг Д. Павлићевић, Геоѝолиѝика и лидерсѝво 273
- Ратомир Д. Антоновић, Светослав П. Мишев,
*Лични ауѝориѝеѝ лидера као извор силе у ѝолиѝици
и међународним односима* 289
- Божидар Л. Форца, Субјекѝивне слабосѝи лидера као
објекѝиван ѝроблем следбеника и уѝрављања оѝанизацијом 305
- Али Салехи Кахризсанги, Данијел М. Пановић, Личносѝ верскоѝ
и ѝолиѝичкоѝ вође у исламској револуцији 1979. ѝодине 323
- Драгана М. Ђорић, Растислав М. Стојсављевић,
*Срѝски иденѝиѝеѝ на Косову и Меѝохији
– између ѝеоѝрафских и ѝравних закониѝосѝи* 339
- Марина Д. Мијатовић, *Иденѝиѝеѝ и насиље: личности жене
на Косову и Меѝохији у савременом друшѝву* 355
- Александра Љ. Митровић, *Очување колекѝивноѝ сећања
и однос друшѝва ѝрема башѝини – кулѝура, исѝорија
и иденѝиѝеѝ срѝскоѝ народа на Косову и Меѝохији* 373
- Војислав С. Тодоровић, Слободан Љ. Петровић,
Ратко Љ. Љубојевић, *Косово и Меѝохија између иденѝиѝеѝа
и ѝеоѝолиѝике: од НАТО аѝресије до савремених медијских
и ѝолиѝичких нараѝива* 387
- Кристина Д. Дуканац, *Посѝицање исламисѝичкоѝ
ексѝремизма код ѝојединачноѝ и колекѝивноѝ иденѝиѝеѝа
у Рейублици Србији у 21. веку, ѝосебан осврѝ на ѝросѝор
Косова и Меѝохије* 409

Драган В. Живаљевић, Виолета Д. Вукчевић, <i>Очување личној идентитетској у мултикултуралној средини Косова и Метохије</i>	429
Стефан Н. Анђелковић, <i>Национализам као политичка стратегија: формирање идентитетској Срба и Албанаца на Косову и Метохији</i>	447
Мирослава М. Глигорић, <i>Одржање националној идентитетској код српској становништва иселаваној са Косова и Метохије</i>	471
Марко М. Миловић, <i>Експирање кривичној законика на Косову и Метохији – преседање на преторима пројектората</i>	487
Мирослав Д. Стевановић, <i>Континентално радовање у функцији подривања одбрамбеној кавитетској Србије на Косову и Метохији</i>	503
Слободан Љ. Петровић, Момчило Д. Јокић, <i>Појединац у времену медијске манипулације: политички и правни изазови савременој светској</i>	519
Александра М. Мирковић Јанковић, Петар М. Матић <i>Личност бренда и бренд личности у процесу брендирани државе и националној идентитетској</i>	535
Јелена В. Радовић Стојановић, Невена Љ. Гаврић, Александра Ј. Шумић, <i>Улога православној у очувању српској националној идентитетској на Косову и Метохији</i>	557
Данијел Батиста, <i>Идентитетској и личности у политичком политичком дискурсу: између алтернативне хејорномије и говора мржње</i>	575

ИСТОРИЈА

Војћех С. Шчепањски, Ђорђе С. Камберелић (1853–1937) <i>– нека размислања о улози сведочанства појединца о судбини Срба у Старој Србији осамдесетих година XIX века</i> ...	591
Милош Д. Тимотијевић, <i>Извештаји Политике о злочинима над Србима у Косовском вилајету током 1912. године до почетка Првој балканској рата</i>	613
Драгана Ј. Јањић, Горан М. Јанићијевић, <i>Матриролошки етос српској народа на основу примера из XX столећа из визуре ејиској Атанасија Јевтића</i>	631

Росица Жечкова Ангелова, <i>Личности и борба Власаки Манова (1891–?) за национални идентитети</i>	653
Драгољуб Г. Мандић, <i>Интелектуалац у борби за грађанска и национална права. Студија случаја личности академика Димирија Бојановића</i>	669
Слободан Ђ. Продић, Вања С. Продић, <i>Карактеристике личности диктатора кроз осврт на дело Артура Кронфелда</i>	691

ФИЛОЗОФИЈА, КУЛТУРА, СОЦИОЛОГИЈА

Љубиша Р. Митровић, Дуња З. Величковић, <i>О моћи и немоћи савремене науке у односењу мултикомплексној човековој идентитету</i>	711
Марио Н. Калик, <i>Шелерова концепција личности као критика модерне Западне цивилизације</i>	731
Боривоје В. Балтезаровић, <i>Личности и технологија у контексту трансхуманизма: мултидисциплинарни приступ савременим изазовима и перспективама индивидуалној идентитету</i>	753
Соња Т. Кузманчев-Станојевић, <i>Идентитети у неолибералном контексту: индивидуално такмичење насупрот колективној солидарности</i>	769
Оља М. Арсенијевић, Ненад Н. Перић, <i>Личности вође у српском пословном свету на Косову и Метохији од доба Немањића до савремених ИТ предузетника</i>	785
Ана З. Јевтовић, Никола Н. Дојчиновић, <i>Насиље и политичка моћ у добу синтетичких идентитета – „косовизација“ српске културне баштине</i>	803

Тамара М. ЉУЈИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ЛИЧНОСТ КАО БОЈНО ПОЉЕ: ИНТЕРНАЛИЗАЦИЈА ЛОГОРА У ДРАМАМА ЂОРЂА ЛЕБОВИЋА**

Апстракт: Рад се бави интернализацијом логора у драмама Ђорђа Лебовића (*Небески одред*, *Халелуја*, *Викторија*, *Војник и лутка*) уз помоћ анализе јунака који не припадају јасној подели на жртве и целате. Фокус је на проблемима тумачења личности у екстремним условима, кризи идентитета и немогућности наративне интеграције. Кроз теорије Мекадамса, Катела и Арент, рад истражује границе моралног суда, позицију тумача и драму као простор у којем се прећутано искуство артикулише. Лебовићев опус се сагледава као књижевност етичке дубине, не као историјско сведочанство.

Кључне речи: Ђорђе Лебовић, Александар Обреновић, логор, тоталитарни режим, наративни идентитет, траума, морал, савремена српска драма.

Свако истраживање логорског искуства неизоставно се ослања на радове претходних истраживача и сведочанства преживелих, јер сваки нови покушај да се ова тема сагледа и артикулише представља континуитет једног сложеног и емотивно оптерећеног процеса. Историјска и емпиријска истраживања, као и књижевни и филозофски приступи, не само да доприносе сагледавању чињеница, већ и настоје да разумеју дубљи смисао страдања које је превелико да би било у потпуности обухваћено једним исказом. Управо чињеница да се о овом догађају мора и може непрекидно говорити указује на његову неизрециву природу, коју бројни уметници, тумачи, филозофи, историчари и психолози својим радом настоје да приближе и објасне.

Када је на додели НИИН-ове награде као добитник Данило Киш говорио о значају који литература има у друштву, истакао је следеће: „Литература

* Научни сарадник, ORCID 0000-0002-8804-917X, tamara.ljujic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

ипак нечему служи. Људској савести“ (Киш 1983: 166). Он посебно истиче хуманизацију страдања као један од кључних услова да књижевност испуни своју етичку функцију:

„Без присуства литературе смрт једног детета негде у свету не би имала већи значај од смрти неке животиње у кланици“ (Жан Рикарду). Литература даје *смисао* тој смрти, даје јој људску тежину и тиме је ублажава, осмишљаје и, у далекој перспективи, побеђује (Киш 1983: 189).

Овај аспект књижевности посебно добија на значају у контексту искуства Холокауста и концентрационих логора, где се од књижевних дела често очекује да послуже као средство памћења: „Догодило се, дакле, може се догодити поново: то је суштина онога што морамо да кажемо“ (Леви 1988: 167).

Хана Арент истиче да искуство логора представља изазов не само за оне који га покушавају прихватити и пренети кроз нарацију, већ и за саме жртве које су га доживеле, јер је то искуство које превазилази уобичајене оквире разумевања и изражавања:

Живот у концентрационом логору не може да се пореди ни са чим. Његове ужасе машта никада не може до краја да појми, зато што се налазе с ону страну живота и смрти. Тај се ужас никада не може до краја дочарати, зато што се преживели враћа свету живих, што му онемогућава да и сам у потпуности поверује својим догађајима из прошлости. Чини се као да прича причу са друге планете, јер се у свету живих, где нико не треба да зна да ли је он жив или мртав, затвореник третира као да се никад није ни родио (Арент 1998: 451).

Причати *причу са друге планете* значи суочити се са искуством које превазилази уобичајене координате људског разумевања, искуством које је „са оне стране живота и смрти“. У том контексту постаје јасно да, поред историјских података који се могу пренети документарно, мора постојати нешто више што се доноси кроз саму причу – искуство ужаса специфично за ситуацију каква је логор. Управо тај ниво могуће је пренети посредовано, кроз књижевни текст.

Док сведочанства преживелих нуде фрагменте искуства, њихов утицај на слушаоце у великој мери зависи од умећа сведока да на адекватан начин исприча своју причу. Књижевно дело ствара привид конструкције тоталног света – искуствену целовитост која превазилази појединачну истину. Књижевност не преноси само шта се догодило, већ и како је изгледало живети унутар тог искуства. Тиме књижевност постаје незаменљив медијум за оно што се не може прецизно исказати, али се мора комуницирати.

Па ипак, свести цео низ књижевних дела на распон од специјалне врсте историјског извора до педагошког текста који подучава одрасле

о моралним принципима на начин на који бајке подучавају децу, чини се, са становишта књижевности као уметности – погрешно. Разлог за овакав приступ, ма колико био ако не погрешан, а онда засигурно недовољан, не крије се само у друштвеном значају који текст има, већ и позицији у коју тумач мора довести себе да би га проучавао и ограничења која из такве позиције могу настати: Како тумачити јунаке који пролазе кроз егзистенцијално искуство које самог тумача радикално превазилази? Иако тумач може прикупити огромну количину историјских података и сведочења, за њега искуство логора остаје и даље *йрича са грује йланетје*. То није искуство које се може стално држати у свести као стварна могућност садашњости или непосредне будућности, а да се при том задржи способност нормалног функционисања у свету. Иако смо свесни да логори и данас постоје и да су као форма зла увек потенцијално могући, сусрет са овим сазнањем изазива тренутни ужас, јер није могуће живети у сталној егзистенцијалној присутности те свести. Такав начин постојања водио би у трајан страх, неповерење према Другом и темељну несигурност у саму структуру заједнице. У таквој егзистенцијалној позицији није могуће дуготрајно остати, а да се не изгуби способност повезивања и људске блискости. Управо зато је потребно књижевности приступати као уметности – не да би се умањила њена етичка димензија, већ да би се препознала сложеност искуства и значења које само уметнички текст може посредовати, кроз свој вишеслојан и релевантан језик.

Позиција Ћорђа Лебовића као драмског писца на књижевној сцени друге половине двадесетог века имала је изузетан значај. Појава *Небеској одреда* на позоришној сцени изазвала је велику пажњу, јер су Лебовић и Обреновић¹ том драмом отворили драмску књижевност за спектар искустава која до тада нису била присутна у њој. Значај оваквог текста препознат је од стране савременика: 1957. године *Небеском одреду* додељена је награда на Стеријиним позорју за најбољи драмски текст. Године 2007. Злата Лебовић приредила је издање четири драме Ћорђа Лебовића под заједничким насловом *Тејралоија*. Ови драмски текстови настајали су у дугом временском распону – *Небески одред* (1957), *Халелуја* (1965), *Викторија* (1968) и *Војник и луйка* (1998). И поред тога што је аутор у тренутку објављивања *Тејралоије* већ био преминуо, те се идеја о сагледавању ових текстова као целине не може приписати њему, његова супруга је препознала да, иако радње појединих драма не припадају непосредно временском оквиру

1 Драма *Небески одред* је књижевно дело које су заједнички написали Ћорђе Лебовић и Александар Обреновић, и као такво је препознато у историји српске књижевности. Зарад потреба анализе континуитета појављивања логорског искуства у драмском стваралаштву Ћорђа Лебовића, у овом раду о *Небеском одреду* говориће се као о Лебовићевом тексту. Такав приступ ни на који начин не умањује значај Александра Обреновића као коаутора, већ је условљен намером да се одређени делови текста повежу са остале три драме (*Халелуја*, *Викторија*, *Војник и луйка*) унутар целовите анализе тематског и поетичког контекста.

Другог светског рата, свака од њих тематски у својем средишту носи искуство логора као пресудно обележје које обликује човека и његову судбину:

Ова драма се тематски везује за претходне три, а временски се сасвим приближава нашем времену; иако је жанровски понајвише психолошка драма, она, као и претходне, отвара и битне проблеме нашег времена. Четири драме су делови истог ткива, па је моја жеља да се нађу у истој књизи, заједно са записима из његове бележнице као предговором (Лебовић 2007: 335).

Посвећеност Злате Лебовић обради и објављивању заоставштине свога супруга омогућила је појаву значајног сведочења о ауторовом односу према једној од најважнијих тема у његовом опусу. Осим што је правилно препознала унутрашње заједништво четири драме које је објавила под насловом *Тејралоија*, својим залагањем умногоме је помогла тумачима књижевности приредивши и књигу *Дијалој о злу и добру: разјовори јисца и јлумице*, у којој су објављени њени разговори са супругом. У тим разговорима Ђорђе Лебовић проговара о темама којима ће се у свом делу упорно бавити, а посебно о искуству логора – искуству које је, судећи и по временском распону у којем му се враћао, свакако представљало, ако не његову опсесивну, онда сигурно једну од централних тема његовог књижевног стваралаштва. Међу бројним сведочењима у овој књизи, као посебно важна за тумачење четири одабране драме издваја се изјава у којој писац проговара о свом погледу на изборе које су поједини логораши чинили по доласку у логор:

У драми *Небески одрег* покушао сам да сагледам човека који 'бира' да кривицу за убијање људи подели са злочинцима – нацистима. Нацистичка памет која је то смислила је разумљива, њима је то било охрабрење за њихову (не)савест, али зашто су то радиле њихове жртве, ни данас ми није јасно (Лебовић 2024: 69).

Постоји низ исказа и биографских података сачуваних у разговорима Ђорђа Лебовића са супругом, који могу бити од значаја за разумевање његовог драмског опуса. Тако, на пример, Лебовић је у логору носио ознаку А12750 – што је и име наратора у прологу *Небеској одрега* – док је надимак који је добио од других заточеника био Пипл, име које носи један од јунака драме *Халелуја*. Иако би биографски приступ био методолошки легитиман – нарочито у анализи начина на који се лична грађа транспонује у уметничко дело, што би могло указати и на уметничке поступке самог писца – ово истраживање неће ићи тим путем. Оно што је, међутим, од посебне важности у наведеном сведочењу јесте позиција коју сам писац заузима у односу на сопствено искуство. Као што је већ речено, тумач који нема егзистенцијално искуство логора може устукнути пред текстом управо из свести о властитој ограничениости. Али када сведок – особа која

је преживела логор – отворено призна да не може разумети све аспекте тог искуства, та изјава отвара низ етичких и херменеутичких питања. Главно питање које ће бити водеће у овом истраживању јесте: Зашто читалац и тумач имају потешкоћа у разумевању моралних позиција јунака у овим драмама, упркос томе што се наративни светови тих драма темеље на историјском догађају у којем су позиције злочинаца и жртава, бар наизглед, јасно разграничене? Управо та неочекивана сложеност моралног искуства биће у фокусу анализе, јер она разоткрива дубље слојеве уметничког и етичког потенцијала Лебовићеве драматургије.

Јунаци којима се Ћорђе Лебовић бави у својим драмама могу на први поглед деловати проблематично уколико се књижевности постави задатак да буде чувар памћења, посебно у контексту логора као историјског злочина. Наиме, као што примећује Љујић у свом тумачењу драме *Небески одред*: „чини се у супротности да се од заборавачачува прича јунака чије се понашање, бар са моралног аспекта, може довести у питање“ (Љујић 2021: 288). Управо та тензија – између етичке дужности памћења и уметничког избора да се у центар стави на први поглед морално амбивалентан лик – стоји у основи Лебовићевог драмског поступка.

У својој анализи тоталитарних режима, а посебно нацистичке Немачке, Хана Арент је издвојила три механизма којима су немачке трупе уносиле поделе међу затвореницима у логору. Први је да су у логорима део управе преносили на одређени број затвореника: „Суштина није просто у томе да се мржња скреће са оних који су криви (капои су били омраженији од СС-овца), него да се линија која дели прогониоца и прогоњеног, убицу и његову жртву, стално замагљује“ (Арент 1998: 460). Други механизам је да се међу затвореницима нађу криминалци: „Спајање криминалаца са другим категоријама има додатну предност што свим новопридошлим на шокантан начин ставља на знање да су доспели до најнижег нивоа друштва“ (Исто: 455), при чему они свуда чине аристократију логора, што је посебно значајно, јер добијају повлашћени положај и ствара се привид да у том систему њихови животи много више вреде од оних који „нису починили ништа што би у њиховој свести или у свести њихових мучитеља имало икакве рационалне везе са хапшењем“ (Исто: 456). Трећи механизам јесте означавање категорија затвореника, при чему су се затвореници, нажалост, поистовећивали са овим категоријама, јер су на тај начин добијали привид неког правног идентитета и система у ситуацији у којој су све цивилизацијске структуре које су им пре пружале сигурност биле укинуте (в. Арент 1998: 457). Проблематична места и поља манипулације која је Арент препознала и истакла још 1951. године, Ћорђе Лебовић ставља у фокус својом драмом *Небески одред* само шест година касније. Ове манипулације довеле су до пукотина у јединственој позицији жртве коју је пре свега имао јеврејски народ. Лебовић се у драмама бави искуствима страдања у логорима људи чија се прича не уклапа у колективно памћење народа ком припадају, чиме се нарушава јасна дихотомија између жртве и злочинца и отвара простор

за драматизацију моралне амбиваленције преживљавања. Појава капоа и припадника небеског одреда – људи који пристају да физички кажњавају или убијају друге логораше како би преживели – као и „лутки“, односно жена које су у логору пружале сексуалне услуге војницима под присилом, на драмској сцени представља тематски помак који нарушава очекиване обрасце представљања логора. Посебно значајан у овом контексту је сукоб тих јунака са светом након логора, односно са друштвом и моралним системом који се ретроактивно примењује на њихове одлуке и понашање изван историјског контекста у коме су донети. Овакви јунаци уводе читаоца у изузетно осетљиво поље у којем се искуство „судбине са друге планете“, како логор често бива описан, судара са искуствима других ликова који нису били у логору. Читалац, као ни неки од ликова у драмама, нема искуство логора, стога, уместо моралне оцене, од њега се тражи спремност да остане у напетости, у амбивалентности, у етичкој nelaгоди. Та позиција сведока – који није преживео, али је позван да слуша – кључна је за разумевање драматуршког поступка којим Лебовић гради своје јунаке: као људе чија је судбина сложенија од сваке бинарне поделе на жртве и злочинце.

Уколико се колективни идентитет једног народа посматра као наративни идентитет који подразумева рефлексију према сопственој природи, неуклапање појединих Лебовићевих јунака у позицију идеалне жртве отвара низ сложених питања. Узимајући у обзир да је колективно *Ми* „хетерогено по свом пореклу, али хомогено према судбини која их је задесила“ (Љујић 2021: 289), успостављање разлика међу жртвама већ у самом логору одвија се по манипулативним моделима које су злочинци наметнули, а који касније доводе до раслојавања у животу ван логора.

У драми *Небески огрег* Лебовић поставља темељна питања о судбини људи у логору и о тешкоћама са којима се суочавају у животу након логора, а које произилазе из одлука донетих у настојању да се у тим околностима очува живот. Фокус драме је на раслојавању које се јавља унутар групе логораша: на начинима на које они реагују, на психолошким механизмима одбране којима се служе како би преживели, као и на томе како, након логора, сагледавају свој живот и изборе које су учинили – укључујући и правне и моралне последице тих избора. Када јунак 58964 изјави: „Знам само да су добро учинили они који су одбили да раде овде“ (Лебовић 2007: 86), он изражава суштински морални став у вези са понашањем у логору, чиме отвара бројна питања која ће бити релевантна и у осталим драмама. Да њихови избори у логору могу имати импликације на каснији живот, као и да због истих могу трпети правне последице, истиче следећом изјавом: „И када есесоваца не буде, тебе ће ухватити и извести пред суд. Тражиће да им положиш рачуне за ово овде“ (Исто: 84). Овај проблем није ограничен само на њега, већ га деле и други ликови, попут Проминента, који води дневнике убијања као средство обезбеђења – уколико преживи логор, моћи ће да понуди информације у замену за заштиту на оптуженичкој клупи, јер је свестан да његови поступци нису морално оправдани, мада су

били мотивисани потребом за опстанком. Проминентова свест о моралном конфликту и контраст између „нормалности“ у логору – где је сапун направљен од људи био прихватљив – и ванлогорске норме јасно указују на дубоку раздвојеност два света.

Сви јунаци, како сведочи А-12750, носе свој терет и исповедају се у сновима, који представљају простор несвесног и материјализацију њихових страхова. Одлука да се постане члан небеског одреда и да се свакодневно извршавају страшни задаци ради очувања живота оставља дубоке психолошке последице на затворенике. Лебовић се у овој драми служи једним специфичним поступком: почетак није у дијалогској форми, већ је читава драма представљена као исповест затвореника А-12750. Посебно су значајне две изјаве овог унутрашњег наратора: „... лица која ћу поменути можда у стварности и нису ни постојала, али постојало је све оно што их је окруживало“ (Лебовић 2007: 17), као и „Све је обично почињало овако“ (Исто), чиме се постиже универзализација догађаја који следе – ово није издвојена прича једне групе затвореника, већ судбина свих оних који су пристали на рад у небеском одреду, а таквих није било мало. Да је потребно показати да чак ни понашање након доношења овакве одлуке није заиста спонтано, сведоче и поступци Старца, који унапред предвиђа реакције затвореника – њега не изненађују ни међусобни сукоби, ни покушаји бега, јер је све то већ више пута видео. Чак и када он сам нешто промени, па уместо криминалца за капоа изабере уметника, вајара С. К., резултат остаје исти: и тај појединац се мења и почиње да се понаша као сваки други капо. Без обзира на специфичност личности, логор укида сваку спонтаност² – затвореници се морају уклопити у улоге које су им додељене и у оквиру којих могу деловати искључиво у границама које одређују правила логора.

У овој драми отвара се и важно питање одговорности за одабрану улогу саучесника у злочинима: „Да нисмо сви били као они, фашисти би морали сами да убијају. Не би могли да кажу да смо испљувци. Ми смо били кукавице!“ (Исто: 86). Ова изјава 58964 открива дубоку унутрашњу борбу јунака, који је због овог оптерећења спреман да изврши самоубиство. Он се од почетка мучио са одлуком о учешћу у небеском одреду, а када га питају зашто није са другима делио своје дилеме, одговара: „Крио сам од себе, не од вас“ (Исто: 83). У условима потпуне безнадежности, где једном донета одлука укида могућност слободе, он губи разлог за опстанак у логору и одлучује се на крајњу меру.

У овом контексту, јунак 58964 позиционира се као повлашћени јунак, односно као фигура која се свесно није уклопила у доминантне логорске

2 О укидању спонтаности у логорима пише и Хана Арент у својој књизи *Извори тоталитаризма*, када, анализирајући механизме помоћу којих се у логорима, по „убијању моралне личности и брисању правне [личности], уништење индивидуалности увек успешно остварује“ (Арент 1998: 462), и истиче да је спонтаност човековог понашања кључна: „уништити индивидуалност значи уништити спонтаност, човекову моћ да започне нешто ново на основу сопствених моћи, нешто што се не може објаснити као реакција на околину и догађаје“ (Исто).

норме и колективне механизме преживљавања. Док су остали заточеници, као вид адаптације променили своју одећу, симболично прихватајући улогу која им је намењена унутар логорске хијерархије, Лебовић наглашава индивидуалност 58964 кроз опис одеће коју носи, истичући да се он „ничим није поновио“ (Исто: 49). Овај детаљ указује да је страх од смрти представљао једини мотив његовог деловања. Својим одбијањем да присвоји туђе ствари и свешћу о сопственој одговорности за избор који је направио, овај јунак остаје заробљен у дихотомији између страха и морала.

Ова драма има посебан значај, јер пружа увид у менталне процесе и мотивације личности у конкретном тренутку дешавања. Како се радња одвија у периоду од скоро 90 дана, омогућава праћење адаптације јунака на околности логорског живота. Наиме, поводом рада у Бжезники у којој је ископана јама у којој се спаљују живи људи, Муселман изјављује: „Нико не баца живе људе и живу децу у ватру... То су бајке“ (Исто: 69), што је изречено иако је већ извесно време у логору и непосредно сведочи убиствима. Са друге стране, Рањеник након одласка тамо на рад изјавиће следеће: „Сви живци су за то слаби. И мени се у почетку чинило да ћу полудети, а после сам навикао. Затворим очи и бацам. Тако је ипак лакше“ (Исто: 70). Ове изјаве указују на процес постепеног навикавања и промене у психолошком стању заточеника, односно да морална начела која су постојала пре логора губе место које су имала.

Ваља истаћи и питање отуђења од Другог и немогућности да се са њим успостави аутентичан однос. С. К. који је одређен за капоа, у почетку одбија ту позицију и тек након директне претње погубљењем пристаје да је прихвати. Да је реч о улози коју нико, чак ни међу онима који су пристали да буду у небеском одреду, не жели, сведочи и изјава Зеленог (криминалца), који каже да је срећан што он није капо. Раслојавање и отуђеност су, како сведоче догађаји у драми, неминовни. Ипак, С. К. у почетку покушава да се одупре овом процесу. Када му Старац даје задатак да сам одабере ко ће радити у купатилу, а ко у пећима, он инсистира да избор буде случајан, макар и по цену сопствене смрти – спреман је да умре само да не доживи да му други затвореници касније пребацују ту одлуку. Старац, међутим, открива да је циљ управо супротан: „Можда хоћу да му пребацујете? Ето то хоћу“ (Исто: 43), чиме се показује да постоје разрађени механизми контроле затвореника, не само физички него и кроз подстицање сукоба унутар групе. У тренутку када ступа у нову улогу, док је личност С. К. још очувана, он је спреман да положи живот како би сачувао аутентичан однос са осталим затвореницима. Међутим, како драма одмиче, он ће под утицајем изолације и фрустрација све више осећати одбаченост због своје позиције, што ће довести до промена у његовом понашању. У једном тренутку, у жељи да казни друге затворенике, С. К. ће чак сам изменити распоред ко где ради – иако је некада био спреман да умре како би избегао управо такав чин. Урушавање његове личности постаје неминовно, а код њега се оно одвија брже него код осталих затвореника, управо због осећаја одбачености, о чему сведочи

и изјава Зеленог: „Толико сам пропалица досад видео, али ниједан од њих није успео за дванаест дана да се промени као Греко“ (Исто: 54). Пропадање личности убрзавају управо отуђеност и издвојеност – чак и унутар групе која је, наизглед, заједнички изабрала очување живота као приоритет.

У драми *Халелуја* у центру радње налази се сахрана некадашњег логораша који је преминуо у болници непосредно након ослобођења. Намера осталих бивших логораша, који су са њим боравили у болници, да га сахране добија посебну тежину имајући у виду Пиплову изјаву: „Не знамо му чак ни име“ (Исто: 119). Овде није реч о емотивној вези са покојником, већ о настојању преживелих да бар једном од њих врате достојанство, обезбедивши му право на обреде и ритуале уобичајене у савременој цивилизацији. Иако је живот у логору довео до његове смрти, начин на који се поступа према покојнику мора бити другачији од начина на који се поступало према мртвима у логору – чија су тела уништавана не само ради ефикасности, већ и ради уништавања сећања на постојање самог човека. Како истиче Хана Арент:

Концентрациони логори су, учинивши и смрт анонимном (немогуће је сазнати да ли је затвореник жив или мртав), смрти одузели њен смисао краја испуњеног живота. У извесном смислу, они су појединцу одузели и његову смрт, показавши тиме да њему ништа не припада и да он никоме не припада. Његова смрт просто је запечатила чињеницу да он заправо никада није ни постојао (Арент 1998: 459).

Стога се борба некадашњих логораша да једног од њих достојно сахране, упркос рационалним аргументима да нема довољно простора за све, јер још увек превише људи умире и сахране морају бити брзе ради спречавања заразе, заправо јавља као потреба да се афирмише смисао смрти сваког човека. И смрт оног анонимног мора да значи нешто. Низ изазова у овом покушају огледа се у односу околине према њима, јер се бивши логораша не враћају у свет који није прошао кроз ратна искуства.

Питања прекида аутентичних међуљудских односа у логору и урушавања личности која из тога проистичу у одређеној мери се отварају и у овој драми. *Халелуја* приказује настојање једне групе преживелих да обнове међуљудске односе са људима који нису прошли искуство логора. То се огледа у развоју пријатељског односа између Пипла и дечака Пепита, као и у покушају успостављања љубавног односа између Сипке и Наните – односа који, међутим, не успевају да опстану. Судар светова оних који су били у логору и оних који нису показује да се на обе стране налазе људи који су нешто изгубили и који имају потребу да након искуства рата поново успоставе значајан однос са другим људским бићем. Управо та потреба за Другим – као трагање за повратком у заједницу и поновног осмишљавања сопственог идентитета кроз однос са другим – јавља се као једно од темељних питања која прожимају све драме обухваћене *Тејралоијом*.

У овом контексту, лик Зера – бившег капоа који борави у болници са осталим бившим затвореницима – заузима значајну улогу. Он је одбачен од већине јунака, а док Зера верује да га мрзе због онога што је радио, њихов однос према њему је другачији: „Не мрзе те. Тебе презиру, узалуд покушаваш да се спасеш“ (Исто: 178). Овај презир указује на друштвени принцип према коме

свако мора да покаже и докаже своју човечност тако што ће се придржавати вредности које прописује заједница у којој живи [...] Уколико се неко не придржава ових вредности и правила, показује да је испод неког минимума људске вредности и постаје објекат презира (Милојевић 2014: 374).

Потреба људи да постоји одређени систем вредности чак и на месту какво је логор може се видети у понашању према капоима. У случају *Небеској одреда*, ми чини група логораша који су пристали да убијају друге затворенике ради очувања сопственог живота. Ипак, право С. К. да очува свој живот прихватањем улоге капоа – јер је био приморан, а једина алтернатива била је смрт – од стране групе му се ускраћује. На сличан начин у *Халелуји* се ускраћује право на припадност групи Зеру, при чему су његови преступи утолико већи јер је реч о бившим логорашима који, за разлику од њега, нису доносили морално компромитујуће одлуке. Поређење односа које јунаци имају према ова два лика показује да у заједници увек постоји одређена унутрашња граница која се може прећи – и која ће трајно раздвојити оне који су, по вредносним критеријумима групе, изгубили право да буду њен део. Чак и у заједници преживелих, којима је била намењена иста судбина – да нестану – остаје унутрашња граница која одређује ко задржава право на припадност, а ко бива трајно изопштен, што показује колико је потреба за моралним поретком и вредносним оквиром дубоко укореењена чак и у екстремним условима.

Прве две драме, *Небески одред* и *Халелуја*, у центар стављају нека од најважнијих моралних питања поступања људи у логору у настојању да спасу живот. Оне истражују дилеме и изборе које су затвореници морали да доносе како би преживели, често се суочавајући с питањем личне одговорности и жртвовања других ради сопственог опстанка. Насупрот томе, драме *Викторија* и *Војник и лушка* пружају увид у живот после логора, истражујући последице које је то трауматично искуство оставило на јунаке, као и начин на који су се они носили с последицама тог искуства у својим животима.

Друге две драме, *Викторија* и *Војник и лушка*, отварају питање казне за одређене нацистичке војнике који су починили злочине током рата. У *Викторији*, Ериху Мусфелду се суди због личног убиства једног од логораша, док се Лудвику Пенеделу суди не због тога што је био командант у „Клубу за војничку разоноду“ или због злостављања и убијања логорашица које нису хтеле да се потчине, већ због његове улоге као вође покоља који се догодио на Божић 1943. године. Ови подаци су кључни јер показују

да је друштво утврдило правне оквире у којима је било могуће бити део злочиначког механизма и не сносити последице, све док се не докаже да је појединац изашао из оквира наређења. Мусфелд и Пендел се налазе на оптуженичкој клупи пред људима који су били њихове жртве у логору, али обојица инсистирају да су се једино придржавали правила и не преузимају личну одговорност за злочине који су почињени. Како Мусфелд напомиње, „Ес-ес је проглашен за злочиначку организацију после рата“ (Лебовић 2007: 199), док Пендел тврди да се „стриктно придржавао наређења“ (Исто: 215). Исту тврдњу износи и Грабнер у драми *Војник и лушкар*, осврћући се на питање масовних убистава: „Нису сматрана за злочин, госпођо. У оно време, по законима ондашњим, биле су то мере за заштиту нације“ (Исто: 276).

Ипак, да постоји неистина у оваквом поједностављеном погледу показује сам Грабнер, који каже: „Да, ја живим мирно (испије вино): Углавном“ (Исто: 278). Да и злочинци имају пукотину у својој личности сведочи и Мусфелд, који, на Естерину одлуку да као своје једино име истакне логорашко, одговара: „Опет грешка. Моје право и једино име је Ерих“ (Исто: 233). Он одбија да на себе гледа као на *Sturmführera* Мусфелда, одричући се тог дела своје прошлости. На тај начин открива се да ни на страни злочинаца не постоји могућност целовите, непротивречне личности: „Тоталитарни систем наводи човека слабог карактера да поступи на начин који је противан осећању правде (право се, наравно, у таквом систему налази на страни режима), а када то учини, не постоји могућност да се идеологија одбаци, јер би се на тај начин нарушила сопствена личност“ (Љујић 2015: 282). Живот у свету после логора јунаке наводи на овај корак.

Пукотину у својој личности открива и сам Грабнер, који на питање да ли је икада убијао одговара: „Војник Грабнер, да. Убијао је. Што се тиче Емила Грабнера, адвоката? Он је честит и лојалан грађанин, одан закону којем и служи“ (Лебовић 2007: 298). Живот у свету у којем је нацистичка идеологија јасно осуђена доводи до потребе злочинца да одбаци део своје прошлости и своје личности који припада том свету. Истовремено, покушај да се у новом свету изгради нови идентитет, заснован на одбацивању сопственог претходног Ја, показује се као немогућ – јер управо непомирена пукотина у личности онемогућава успостављање аутентичног односа и са Другим и са самим собом.

Оно што је од пресудног значаја јесте да судски систем није препознавао припаднике нацистичке организације као злочинце јер нису изашли из система, односно нису одбацили наређења. Њима се није стављало на терет то што нису одбили да учествују у злочинима и што нису зарад правде ризиковали свој живот. Напротив, они су били амнестирани од правних последица, јер је друштво прихватило да су, у контексту тог система, једино деловали у складу с наређењима. За затворенике који су пристали да сарађују с нацистима ради опстанка, не примењује се исто разумевање као за злочинце, већ се од њих очекује да су били принуђени да изаберу смрт, чиме им се пориче право на опстанак по цену сарадње са злочинцима:

„Правило прво: не можемо увек да чинимо шта желимо, али увек можемо да кажемо: нећу!“ (Исто: 284). Овде се открива кључна пукотина у конструкцији идентитета жртве – они који су покушали да преживе, чак и ако су били принуђени на сарадњу са злочинцима, излазе из традиционалног схватања „чисте“ жртве, која је сматрана потпуно невином. Када Кател каже „личност се може дефинисати као оно што нам казује шта ће човек учинити када се буде нашао у датој околности“ (Кател 1978: 57), он указује на доследност у личности која, ипак, зависи од околности. Оно што друштво не може да прихвати јесте да је понашање у логору било условљено граничном ситуацијом у којој су се затвореници нашли, те да се на њихово понашање не може гледати као на израз личности, већ као на адаптацију човека на екстремну ситуацију каква је логор. Кател препознаје ову ситуацију као активацију динамичких мотива у којима је приоритет опстанак. И мада се чини да је рат завршен (премда Лебовић изводи на сцену ликове који сведоче да то не мора бити случај), борба се наставља на нивоу наратива. У драми *Викторија* Естера сведочи да се 1943. године за Божић није одиграо покољ у кући за лутке, већ да је била побуна, иако то има за последицу да Пендел буде ослобођен кривице. Као разлог она наводи: „Господине, ми нисмо имале много избора, а тај је свакако био најчаснији“ (Исто: 214). Спремност да се одржи *лејенда о њобуни* по цену да кривац не одговара за свој злочин, сведочи о потреби жртве да се промени представа о женама које су биле у Кућама за лутке.

Лично страдање жртава логора и након изласка на слободу најбоље је приказано у драми *Војник и лушка*. Јасмина Ахметагић је у својој исцрпној и прецизној анализи указала на двоструку виктимизацију главне јунакиње – прво од стране нациста, а онда од стране њеног супруга:

Даниел закључује: ако су лутке присиљене на блуд, онда и ратни злочинци с правом говоре да су принуђени на злочин. Ако оставимо по страни питање да ли се смеју изједначавати злочин према другом и злочин према себи, ипак је логичан наставак Даниеловог промишљања проширивање кривице на друштво које је такав систем омогућило. Тај корак, међутим, Даниел не прави, мада својим исказом, заправо, пориче постојање жртава из Куће лутака. То у исти мах значи да пориче злочин, те се открива пактирање средине са злочинцима (Ахметагић 2021: 152).

Насиље које је у нацистичком систему било усмерено на Вилмино тело трансформише у симболичко и психолошко насиље у оквиру приватног односа: супруг јој ускрађује право да буде препозната као жртва, пребацујући кривицу на њу и истовремено успостављајући емоционалну и моралну дистанцу. Ово показује како механизми виктимизације могу да се одрже и у условно нормализованом контексту, кроз интимне и друштвене релације.

Покретач драмске радње заправо је суђење Грабнеру, које се, како се сазнаје на крају драме никада неће ни догодити, јер ће он бити убијен.

Па ипак, чини се као да читалац присуствује самом суђењу, јер у покушајима да убеди Вилму да не сведочи, Грабнер описује процес суђења и посебно могућу реакцију јавности, коју својој саговорници представља као једину могућу. Овде се овај јунак открива као врстан манипулатор који, користи „читав низ исказа који садрже полуистине, или који су истинити али неприменљиви или делимично применљиви на Вилмин случај“ (Исто: 150). Грабнер покушава да поистовети своје искуство логора у што већој мери са Вилминим не би ли утицао на њу да не сведочи:

Да ли је Емил Грабнер својевољно постао командант логорског бурдеља? Да ли му је то био животни циљ? Па и он је само чинио оно што је чинио под принудом. Морао је да носи терет своје судбине, подједнако као Вилма Рајнер (Лебовић 2007: 274).

Иако се читалац може поистоветити са ставом Вилмине сестре Рут, која тврди да „изједначавање жртава са убицама – то је морална болест“ (Исто: 258), важно је нагласити да између Вилме и Грабнера постоје сличности, пре свега у страху од реакције породице и друштва на начин на који су провели време у логору. Обоје живе у сталном страху, скривајући од својих најближих искуства која су несумњиво обележила њихове животе. Вилма, у првом имагинарном разговору са баком, који представља откривање њеног унутрашњег живота, износи страх од губитка који је обележио њен однос са супругом: „Бојим се... Увек сам се бојала да ћу изгубити Даниела“ (Исто: 280). Трауматично искуство које је Вилма проживела у логору свакако оставља дубоке психолошке последице. Према дефиницији, „траума се описује као одговор на неочекиван или надмоћан насилан догађај или догађаје који нису у потпуности схваћени у тренутку када се дешавају, већ се касније враћају кроз понављајуће флешбекове, ноћне море и друге репетитивне појаве“ (Краут 1996: 91), а кључна компонента овог типа догађаја јесте дубока психолошка патња коју они изазивају.

Ипак, Вилма се не бори само са траумом, већ се мора изборити и са чињеницом да искуства која су јој изазвала трауму могу бити осуђена од стране друштва. Због тога она није у стању да превазиђе своје трауматично искуство кроз говор о њему, што је, како истиче Дори Лаб, од пресудног значаја за опоравак преживелих: „Преживели нису само морали да преживе да би испричали своју причу, они морају да кажу своју причу да би преживели“ (Лаб 1992: 79). Вилма себи ускраћује овај кључни корак ка лечењу и превазилажењу трауме из страха од одбацивања и социјалне стигматизације.

У свом истраживању идентитета Ден Мекадамс истиче да „свако од нас настоји да својим расутим и често збуњујућим искуствима прида смисао и кохерентност, тако што епизоде свог живота уређује у приче“ (Мекадамс 1993: 11), као и да је „идентитет, заправо, животна прича“ (Исто: 5). Овакво схватање људског идентитета као приче коју човек ствара о себи, непрестано је преиспитује и поново прича током живота, у случају Лебовићевих јунака

који су преживели искуство логора најчешће се показује као немогуће. Тиме што је била принуђена да у логору делује на начин који је у потпуној супротности са сопственим пређашњим и потоњим системом вредности, животна прича такве јунакиње бива прекинута, јер постоји епизода која се не може уклопити у кохерентни наратив о себи. И док Мекадамс наглашава да је очекивано да особа своју животну причу дели само са блиским људима, у овом случају је чињеница да она не може уопште испричати ту причу пресудна – јер та прича, у културном контексту после логора, не може бити прихваћена као морално легитимна. Последица је да тај део искуства постаје „несводиви остатак“ унутар идентитета: прича се интерно расцепљује, а особа мора да сакрије кључни део свог преживљавања, због чега њен наративни идентитет остаје фрагментован и некомплетан. У Вилмином случају, скривена траума води ка стварању неаутентичних односа и живота који се може свести на осећање страха. Њена судбина у овом погледу дозива се са судбином логораша 58964 из драме *Небески одрег*, који, схвативши да након искуства логора више не постоји начин да успостави причу о себи која би имала смисла и која би му помогла да разуме и околности у којима се нашао и сопствене поступке, одлучује да себи одузме живот. Немогућност да се идентитет артикулише у кохерентан наратив судбина је многих Лебовићевих јунака, чак и неких који припадају злочинцима, како је у истраживању већ показано. Фрагментовани идентитет Лебовићевих јунака постаје управо оно место на којем траума и даље говори – ћутањем.

Лебовићеве драме не треба читати као историјско сведочанство, већ као простор уметничког испитивања граница људског искуства. У њима се отварају пукотине у наративном идентитету преживелих, али и у нашим могућностима да та искуства уопште разумемо и прихватимо. Управо у тим пукотинама – у ономе што траума оставља као неискриповедано – крије се етички и уметнички потенцијал који ову књижевност чини неизоставним делом наше културне и људске савести. Истраживање је показало да сам читалац или тумач мора прихватити позицију која није лака: да укине, ма колико му било тешко, базичне категорије – недовољне у тумачењу врхунских књижевних дела – поделе на „добре“ и „лоше“, и да се запита има ли уопште право на морални суд о догађајима о којима чита. Искуство логора, како је показано, оставило је последице на обе стране. Док се код преживелих жртава пукотина у идентитету рађа из нужности преживљавања у условима моралне компромитације, код бивших припадника злочиначког апарата она произилази из немогућности помирења са сопственом кривицом – ове позиције се не могу етички поистоветити, али показују колико је интеграција идентитета у оба случаја радикално нарушена. Уз помоћ савремених проучавања схватања личности уочено је да постоји једна врста дезинтеграције идентитета која више не може да успостави целовиту причу о себи након избора учињених у логору. Једино што преостаје јесте да жртве проживе живот одређен чињеницом да су преживеле – бездушно да буду у целини прихваћене од стране Другог, док ова литература читаоца

суочава са питањем да ли је уопште спреман да прихвати сложеност тих искустава без прибегавања једноставним моралним судовима.

ЛИТЕРАТУРА

- Љујић 2015: Тамара Љујић. „Судбина Јевреја у романима Александра Тишме и Данила Киша“. *Годишњак Кайедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*. Година X, 275–289.
- Љујић 2021: Тамара Љујић. „Капо – титула немогућности постојања између 'ми' и 'они'“. *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са XV међународној научној скупи одржаној на Филолошко-уметничком факултету у Крајујевицу (30–31. X 2020)*. Књ. 2/2. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 287–296.
- Arent 1998: Hana Arent. *Izvori totalitarizma*. Beograd: Feministička izdavačka kuća 94.
- Ahmetagić 2021: Jasmina Ahmetagić. *Priče o narcisu zlostavljaču: zlostavljanje i književnost*. Nova Varoš: Blum izdavaštvo.
- Caruth 1996: Caruth, Cathy. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Katel 1978: Rejmond Katel. *Naučna analiza ličnosti*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Kiš 1983: Danilo Kiš. *Homo poeticus*. Beograd: Prosveta.
- Laub 1992: Dori Laub and Shosana Felman. *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. New York and London: Routledge.
- Lebović 2007: Ђорђе Lebović. *Teatrologija*. Beograd: BIGZ školstvo.
- Lebović 2024: Ђорђе Lebović, Zlata Lebović. *Dijalog o zlu i dobru: razgovori pisca i glumice*. Beograd: Laguna.
- Levi 1988: Primo Levi. *The Drowned and the Saved*. London: Penguin group.
- McAdams 1993: Dan P. McAdams. *The Stories We Live By: Personal Myths and the Making of the Self*. New York: The Guilford Press.
- Milojević 2014: Zoran Milojević. *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Treće dopunjeno i izmenjeno izdanje. Novi Sad: Polis institut.

Tamara M. LJUJIĆ

PERSONALITY AS A BATTLEFIELD: INTERNALIZATION OF THE CAMP IN THE PLAYS OF ĐORĐE LEBOVIĆ

Summary

This paper examines the internalization of the concentration camp in the dramas of Đorđe Lebović (*Heavenly Detachment, Halleluja, Victoria, The Soldier and the Doll*), focusing on characters who do not fit clearly into the binary of victim and perpetrator. The analysis addresses the challenges of interpreting personality under extreme

conditions, identity crisis, and the impossibility of narrative integration. Drawing on the theories of McAdams, Cattell, and Arendt, the paper explores the limits of moral judgment, the interpreter's position, and drama as a space where silenced experience finds articulation. Lebović's work is approached as literature of ethical depth, rather than historical testimony.

Keywords: Đorđe Lebović, Aleksandar Obrenović, concentration camp, totalitarian regime, narrative identity, trauma, morality, contemporary Serbian drama, interpretation ethics.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)(497.115)(0.82)

323.1:930.85(497.115)(082)

94(497.115)(082)

316.422(497.115)(082)

ЛИЧНОСТ у савременом свету : идентитет,
хетерономија и насиље : случај Косово и Метохија :
тематски зборник научних радова / [уредили и
приредили Ивана Раловић, Соња Шљивић]. - Приштина
[тј.] Лепосавић : Институт за српску културу ; Београд :
Академија за националну безбедност, ; Симферопол,
Руска Федерација : КФУ В. И. Вернадски, 2025
(Краљево : Graficolog). - 818 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 150. - Стр. 15-18: Уводна реч / Марија
Јефтимијевић Михајловић. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад.
- Summaries.

ISBN 978-86-82736-15-8

а) Српско питање -- Косово и Метохија -- Зборници
б) Национални идентитет -- Културни аспект -- Косово и
Метохија в) Косово и Метохија -- Историја -- Зборници

COBISS.SR-ID 171850249